

В. Винниченко

Радість



ДЕДЯ ВЪВЕДЕННЯ
НОГО ПИСЬМЕНСТВА



В. ВИННИЧЕНКО

~~43400~~/78-80

РАДІСТЬ

№ 78-80 Ц. 15 к. № 78-80



В. ВАННИНЕНКО

1980/1980
80-80

РАДИО

1980 1980 1980 1980

06 10

В. ВИННИЧЕНКО

123-07148

РАДІСТЬ

Львів. Бібліотека
АН УРСР

~~43400~~

78-80



ВИДАВНИЦТВО „УКРАЇНСЬКИЙ РОБІТНИК“

W 5/2=44/5-644
[89179—32]

Друк. „Укр. Робітник“
Укрголовліт № 33
Замовл. № 4023
Тир. 7160 пр.
Харків
1928

Львівська державна
наукова бібліотека

744

Навіть наш Запечатаний, він же Схім-ник і Містер Танг, навіть він цілком змінився під цей час.

А втім, мушу пояснити, через що мій друг мав стільки прізвищ.

Запечатаним його прозвали зараз же, як він з'явився в нашій організації і через те, що над міру мало балакав. Це була страшенно скупа на слова людина. Здавалось, мову свою він цінував на вагу золота, а сам подібний був до неспалимої каси, в якій було сховано цей скарб і яку він що-разу обережно і з деяким жалем одмикав. Одмикав не надовго: вийнявши пару слів і тикнувши їх, кому треба, він зараз же знов замикався й сидів спокійний, уважний, по-дитячому суворий і комічно-ласкавий.

Одначе, я маю деякі підстави думати, що ця «запечатаність» впливала не з природи його, а від чогось іншого, що була вона штучна, утворена заходами самого Запечатаного. Я цього не кажу з абсолютною певністю, я тільки так гадаю. Бо сам Запечатаний, не вважаючи на те, що ми разом прожили в одній хаті більше, як півроку, ніколи ні одним словом не згадав про свою чудну маніру. Дуже також можливо, що маніра ця почалася з одної вдачі мого друга, а саме тої, що він до комізму не любив брехати. Це було в нього щось просто таки хоробливе, недоладне й часто зворушливо-смішне. За це його і прозвали (досить, правда, невдало) Схімником. Схімницькою в йому була ця вперта, безжалісна правдивість, яка частіше за все шкодила йому самому. Часом здавалось, що його представлено до самого себе за класну даму, — до того він чіплявся до своїх слів, до того підглядав за кожним своїм жестом, поглядом, усміхом, щоб, борони боже, якось

чим не збрехнути, бо ж відомо, що збрехати можна не тільки просто, але й посередньо.

Воістину, закови носив на собі чоловік, як сказав про нього один одставний народник.

Не було нічого вже дивного в тому, що після якоїсь збірки Схімник з'являвся на другий день до предсідателя й одривисто доносив:

— Товаришу предсідатель! Я вчора відмовився від доручення. Не через те, що не міг, а злякався. Я сам себе обманив. І вас. Прошу на слідуючій засіданні це оголосити.

І вже зовсім недавно при всіх раптом випалив:

— Товаришу секретар! Прошу занести у протокол. Я був проти пропозиції товариша Семена через те, що маю до нього особисте чуття, про яке не хочу балакати.

Балакати й не треба було—і без його добре знали.

Але Ольга Іванівна—теж чудна жінка! Хоч і почервоніла так, що вуха їй стали рожеві, одначе, подивилася на Запечатаного без найменшого незадоволення, навпаки, неначе похваляючи, немов би вона разом обмірковувала цю його «заяву», чого, звичайно, бути не могло.

Один лише товариш Семен зніжковів за всіх, при цьому, як звичайно, від ніякості почав легенько кахикати, приставивши дощинкою пальці до куточка уст.

А Запечатаний із суворо-задоволеним виглядом сів на своє місце, не цікавлячись тим, як поставляться до його вчинку. Але з цієї задоволеності, з цього немов би мстливого виразу його обличчя, що бував після таких випадків, я їй помічав оту штучність, оті закови. Я певний, що він мав якусь тяжку історію в тому місті, де раніше жив, наслідком якої їй виникли ці чудернацтва. Напевно їй поїхав звідати через неї. Бо переїзд його в нашу організацію не було мотивовано ніякими громадськими інтересами. Я ретельно ста-

рався довідатись від нього хоч що-небудь, але він уперто мовчав. Часом було таке вражіння, що він набрав повен рот води, щоб мовчати. Цьому вражінню сприяла ще й будова його щелепів, подібних до підков, обтягнених шкурою. Так і ввижалося, що от-от він не витримає і, як діти, з реготом пирскне на тебе водою, а потім, щоб надолужити довге мовчання, почне швидко й багато оповідати. Але цього не трапилось ні разу, хоч умовини, серед яких ми з ним прожили місяців із чотири, як-найліпше тому спричинялися. (Ми разом працювали в партійній друкарні. Хто знайомий з цією роботою, той мусить згодитись, що то найвдячніший ґрунт на всякі впливи та вивертування душ).

Заявивши про своє злочинство проти правдивости, Схімник через хвилину ще раз підвівся й додав:

— Одначе, була б також брехня, коли б я сказав, що тільки через це був проти товариша Семена. Прошу й це записати.

Записали. А Схімник, комічно поглядаючи на всіх неуважним дитячим поглядом і, очевидно, зайнятий слідкуванням за собою, знов замкнув свою касу.

Після того в нього була якась розмова з Ольгою Іванівною, але про що вони говорили, я не міг дізнатись, хоч і цікавився. Містер Танг, дивлячись мені дуже просто в лице своїми дитячими, серйозними очима, навіть з деяким проханням сказав:

— Я бачу, що ти хотів би знати, що мені казала Ольга Іванівна. Але я тобі не скажу, бо... бо мені не хочеться.

І чекаючи дивився на мене, щоб знати, як прийнято його слова і чи не треба йому ще раз одімкнутися.

Я цілком задовольнився його поясненням. Певно, Ольга Іванівна спочатку була трохи все ж таки незадоволена, а потім з пошаною, з побожністю, з самокатуванням і смиренністю прийняла його безцеремонний виступ проти того, що вони обоє старанно ховали від усіх. А втім, що

саме вони ховали? Я гадаю, що з певністю ніхто нічого не міг би сказати. Та й сами вони, як мені здається, теж не більше, ніж ми, знали про себе, а то й менше. Було щось, це понад усякий сумнів, але що саме, в яких розмірах, якого характеру,—перевірити це було ніяк.

Але навіть, що було там «щось», уже дивувало багатьох. Як могла Ольга Іванівна,—не хто інший, а Ольга Іванівна!—почувати щось до *Містера Танга*?

Тут до речи пояснити, чому ще називали його містером Тангом. Це—делікатне і скорочене «Орангутанг». Запечатаний, справді, заслуговував на цю назву. Він мав широкий, з вивернутими, як у мавп, ніздрями ніс і, як я вже сказав, підково-схожі щелепи. Нижня частина лиця могла з успіхом служити для наочного навчання природничих наук при студіюванні пещерної людини. Зате верхня виручала: серйозні, наївні очі і спокійне, розумне чоло. Може за верхню частину Ольга Іванівна відважилась на «щось»?

Але річ у тому, що такі люди просто не розуміли саму Ольгу Іванівну. І то, справді, потверджувалось їхньою оцінкою її. Вони гадали, що вона просто дамочка, з випещеним естетичним смаком, якій цікаво побавитись у революцію, яка йде за модою, якій хочеться «сильних почувань». Навіть її захоплене відношення до всього, її великі грошові жертвування на справи організації, її відома всім сварка за це все із своїм чоловіком,—все пояснялось тим самим. Чому вона могла викидати сотні рублів що-сезону на капелюшки та сукні, які з Парижу їй виписував її чоловік, і чому не може витрачати ті гроші на іншу моду, яка їй тепер більше до смаку?

Це, розуміється, міркування помилкові і многі потім переконались у своїй помилці, як переконались і в тому, що вона не була така дурненька, як думали тоді ж таки. Правда, вона так і не пізнала різниці між есерами, лібералами й есдеками, скільки я її знав. На цьому почасти

грунтувались ті, що називали і. дурненькою. Та ще на тому, що вона завжди мала на збірках страшенно уважний, урочистий, навіть якийсь безкритично-побожний вигляд. Між іншим, вона на все рішуче згоджувалась, що їй пропонувалось. Здається, коли б їй сказали взяти до себе в ліжко пуд динаміту, лягти на нього й лежати так доти, доки не прийдуть і не підпалять його під нею,—вона б усе точно й не вагаючись ні хвилини, зробила б. Аби це було «для справи». На зібраннях у неї було, справді, трохи немов глуповате лице. Але це, мені здається, було через те, що вона інакше уявляла собі нас і те, чим ми жили. Її зовсім не вимоги програми привели до нас. Я гадаю, що вона просто не розуміла потреби в якихсь там дискусіях, ораторстві, предсідателях і тому подібних речах, які в нашому житті мали поважне місце. Коли б повірила в це, як у пуд динаміту або в прокламації до робітників, які вона без церемонії роздавала на вулицях направо й наліво, то, я думаю,

змогла б і цю мудрість пізнати. Та, мабуть, потім і до цього дійшла. От через що, я гадаю, вона була в неприємному й дійсно не зовсім розумному становищі, коли доходило до дебатів. Коли говорила одна сторона, їй було ясно, що саме так і треба робить. Але також справедливо було, що казала друга. А від того вигляд розтеряності, напруженого замішання і туповатості.

Тут я мушу додати, що вона сама собі шкодила одною своєю манірою, яка лишилась у неї, мабуть, із старих часів. А саме: кумедно дивитись, коли її щось дуже цікавило. Очі в неї у звичайному стані були дуже гарні, що через них, якщо вірити чуткам, застрілилось поспіль двоє поручиків з того полку, в яким служив її чоловік. Сірі, великі і трохи приплющені, як у короткозорих. Але вона не була короткозорою і приплющувала їх рідко. Коли ж приплющувала, вони робились майже чорними і дійсно хвилююче-вабливими. Це виходило, проте, з природних причин;

чоловічки її очей зеленяво-сірі були обведені виразними, чорними обвідками. Ці обвідки і в звичайній поставі очей надавали їм виразу глибини, а коли прикривалися довгими віями, то робили їх немов криницями.

Але не в цьому була маніра, що шкодила їй. Ольга Іванівна мала звичай нахиляти голову на груди, а потім, злегка підвівши її, дивитись з-під лоба, так, що видно було майже самі баньки. Коли до цього схилить голову набік та мило посміхатись, то це, може, й гарно було. Але без милої посмішки та ще підчас ділової партійної розмови така звичка робила вражіння туповатости. Та ще губи, певно, спричинялися до цього, — вони були непростимо пухкі. Так і здавалось, що Ольга Іванівна оце зараз цілувалась до несхочу. Все ж останнє в лиці рішуче не давало ніякого приводу для думок про її недалекість. Навіть, навпаки. Одягалась вона тепер дуже просто, трохи не по-міщанському.

На мене, принаймні, особливо в перші часи, вона робила вражіння чогось неспокоїного, безпомічного й викликала чуття зворушеної жалости й великої пошани.

* * *

Я сказав, що навіть Запечатаний змінився зовсім. А йому це було трудніше, ніж кому іншому. У нього була особиста неприємність.

Річ у тому, що чоловік Ольги Іванівни, полковий лікар, кілька днів тому одержав анонімного листа, в якому говорилося, що жінка його, Ольга Іванівна, не тільки ідеями захоплюється, а й ще чимсь іншим. Коли він, доктор, відноситься до ідей терпимо, коли виставляє себе з такого гарного боку, то тим паче за його мусить бути прикро, бо хорошими намірами прикриваються нехороші вчинки. Дописувач радив панові докторові уважно простежити за своєю жінкою й самому переконатися в справедливості написаного в цьому анонімному листі.

Чоловік Ольги Іванівни був розумною людиною і листа того зараз же дав їй. Я, власне, не знаю, через що він дав, які там у них були відносини, що він хотів тим досягти, але, в кожному разі, це був хід розумний.

Ольга Іванівна була страшенно вражена. З деяких деталей листа вона бачила, що його написав хтось із нас, із товаришів, членів організації. (Написано було друкованими літерами, по почерку нічого не можна було пізнати).

Пам'ятаю той вечір, коли вона прибігла до нас із тим листом. Смеркало вже. Я лежав на ліжку, накрившись плащем, а Схімник стояв коло вікна й, низько схилившись до рук собі та посопуючи носом, чистив револьвер.

Вбігши, Ольга Іванівна, нашвидку озирнулась і, певно, не помітивши мене, зараз же кинулась до Танга.

— Запечатаний! Одповідайте: ви знаєте, хто послав мойому чоловікові анонімного листа?

(Між іншим, вона з великим усилям завжди казала «товариш». Чи не сміла себе зачисляти до наших товаришів, чи соромились цього слова ще звідти, зі свого попереднього кола, не знаю, вона воліла називати просто іменем або прізвиськом).

Тон голосу був надзвичайний. Так, власне, мусила б, почулось мені, раз-у-раз говорити Ольга Іванівна: сильно, нетерпляче, гаряче. Правда, тепер занадто гаряче було сказано. Чулось навіть щось болюче, з нотками стриманого ридання.

Схімник, розуміється, не зразу одповів, щоб, бува, не сказати неправди. Він поклав револьвер на вікно й почав дивитись на Ольгу Іванівну. Вона була трішки нижча за нього. Її висока й занадто тонка постать, в довгому сірому пальті, похожа на привид, не рухалась. Мені видно було на фоні сіро-синього вікна профіль її трохи підтятої догори голови із загнутим донизу носом, злегка горбатим і породистим.

— Ні, я не знаю нічого про анонімний лист, — спокійно й твердо проговорив Запечатаний.

Тоді Ольга Іванівна раптом ступила до нього, скинула руками, оповила ними його шию й гірко, жалісно, з образою заплакала.

Схімник захвилювався, закашляв басом, дубовато обняв її, мабуть машинально й сам розтерявшись, і не знав, що робити. Насамперед, його мусило ніяковити те, що я тут був і бачив, як вона його обняла. А друге, сльози Ольги Іванівни, яка ніколи, як нам здавалось, не могла плакати.

Я встав і рішуче вийшов з кімнати. Ольга Іванівна вмить одстрибнула від Запечатаного й із страхом притулилась спиною до стіни, неначе збираючись боронитись.

Мені вийти було можна тільки в сні, бо на дворі ішов дощик. Стоячи тут і дивлячись на голі дерева саду, заштриховані косими лініями дощу, я мимо своєї волі слухав, що робилося в хаті. Спочатку вони балакали тихо. Чувся голос Ольги Іванівни, очевидно, оповідала про лист. Потім шепіт. «Це, я думав, про чоловіка говорить». А далі раптом щось бовкнув



Схімник. Мовчання, грохіт стільця. Ма-
буть, раптово встала вона. І зараз же га-
ряча, дрібна, поспішна мова її. Знов щось
бовкнув Схімник.

— Неправда!—вмить голосно викрикнула
Ольга Іванівна й не встиг я одступити в
протилежний куток сіней, як двері розчи-
нилися і з них прожогом вискочила то-
варишка Ольга. Мене вона помітила, але
нічого не сказала, не звернула навіть уваги
й побігла.

Коли я ввійшов у хату, Запечатаний си-
дів непорушно на своєму ліжку й гладив
рукою по подушці. Я хотів запалити лямпу,
але він, помітивши мій намір, наївно сказав:

— Ти хочеш засвітити? Не треба. У мене
розстроєне лице і мені буде ніяково диви-
тись на тебе.

Я сів. Він мені розповів про лист, при-
чому фрази, як звичайно, були в стилі те-
леграм.

Але дивно: обурення його проти цього
підлого вчинку було якесь не таке, якого
можна було б чекати від Схімника. Він

ніби забував про лист, хоч і говорив про це. З цього я переконався, що між ними була розмова не тільки про лист, що Ольга Іванівна вибігла в такому стані не тільки в обуренні на анонімного кореспондента, а ще чогось, що, може, не було безпосередньо зв'язане з цим гидким вчинком.

Запечатаний мовчав увесь вечір ще старанніше, ніж завжди. Коли ми засвітили таки лампу, він узявся знов до револьвера. І раптом ні з того, ні з цього бовкнув:

— Або так, або сяк!

І більше нічого. Я підждав й обережно спитав:

— Що саме?

— Я не до тебе.

Я зідхнув і закурив. За вікном шепотів дощ. Схімник, не дочистивши револьвера, сховав його в стіл, хапливо одягся й мовчки вибіг.

Він прийшов, коли я вже спав. Сівши в темноті на моєму ліжку, він помовчав і сказав:

— Поїхала в клуб на балъ.

Я догадався, про кого він говорив, але це було так неможливо, неймовірно, що я з непорозумінням спитав:

— Хто?

— Ольга Іванівна. Прибралась. Декольте. Здається, п'яна. З чоловіком.

Ольга Іванівна в декольте, здається п'яна. Я нічого не розумів.

— Ти сам бачив?

— Сам. Стояв коло їх, бачив, як сідали. Потім побіг. У клубі в вікно бачив. На кого ти думаєш?

Очевидно, про анонімний лист питав.

— Семен?—нерішуче із співчуттям, яке я хотів сховати, муркнув я. Семен також залицявся до Ольги й вона часом, здавалось, ласкаво приймала його залицяння. Дуже чудна була все ж таки жінка! Пам'ятаю, як раз я захопив на її губах блудливу, витку посмішку. Потім вона тяжко й тягливо червоніла, стрічаючись з моїм поглядом.

— Ні...—бокнув Запечатаний,—Віталій.— Мені так і освітілось усе непорозуміння, яке тяжило ввесь вечір мій мозок, раптом

зникло й стало легко. Тю, чорт! Як же я не догадався зразу подумати на цього типа! Розуміється, Віталій! Ніхто більше, рішуче ніхто. Це якраз в його дусі, напакостити зпідтишка, крадькома, повичлюючи хвостом і зазираючи в очі. Він же теж упадав коло Ольги Іванівни, раболіпно, безнадійно, з хіхікаючим скавучанням.

— Це правда!—аж підвівся я на ліжку.

— Ах, підлий же який. Це він, він!

І раптом мені згадалось в цей мент, що Ольга Іванівна неначе й до Віталія колись десь підозріло посміхалась. Де саме, коли саме, я не міг би пригадати, але виразно-виразно згадувалось, немов впливаючи, як пробка з води.

Пришиблений цим, я тихо ліг, чуючи ниючу жалість до Запечатаного. Він сидів непорушно. В хаті була цілковита темрява—така, що я рук своїх не міг би побачити.

І як могла бути у неї разом із смиренністю, з такою щирою, побожною діловитістю, з абсолютною відданістю справі

ця блудлива, шукаюча, тягнуча посмішка? Невже приставлялась розпутна панійка, тим устилаючи собі доріжку до революціонерських сердець, які їй здавались пікантними, з перчиком, із святістю?

— Шукала спасіння, а найшла бруд,— раптом глухо прозвучало від Запечатаного, немов у відповідь на мої думки.

Я мовчав, боячись питаннями замкнути касу Схімника.

— Нема святости й тут.

Тоді я рішився обережно сказати:

— А хіба вона сама вже така дуже свята?

— Через те й шукає. Святі не прагнуть святости. Слухай: чи може бути так, що жінка...

Тут він на мент замовк, рівно й трудно сопучи носом на другому кінці ліжка.

— Що жінка любить одного, а... не хоче покинути свого чоловіка, бо... теж любить. Не любить, а... розпутничає з ним. Можна розпутничати, коли любиш другого?

О, милий Схімник! Як йому було говорити це! *Йому!* Ах, як шкода, що я не міг

бачити його лиця. Чи не через те й він так прагнув святости, що лице його було таке грішне, таке животне?

— Не знаю... — нерішуче сказав я, почувавши, що мені ніби стає трішки яснішим образ Ольги й разом із тим, як це не дивно, ще більше затуманеним.

— Але можливо? — понуро й сердячись (на себе чи на мене) кинув він.

— Все можливо, Схімник.

— Вона б усе кинула, коли б повірила, найшла. А тепер не вірить. І тут так, як і там. Тут мусить бути все інакше. Розумієш? У нас правда, все. А там брехня. І от анонімний лист і теж брехня. І нічого не лишається. Ти розумієш? А ми сволочі. Віталія вбить треба. Безумовно. Це гірше провокації. Провокатор чужий, а він свій.

Схімник раптом устав і помацки перейшов на своє ліжко. Я думав, що він засвітить лампу, скаже ще що-небудь. Але він затих, і я, чекаючи продовження розмови, заснув.

З поводження Віталія всім ясно було, що то він написав листа. Не сумнівалась у цьому й Ольга Іванівна, яка на другий же день після балу прийшла на збірку. Під очима в неї були великі синяки і вся вона мала стомлений, в'ялий і задумливо-байдужий вигляд. Після збірки Запечатаний хотів з нею поговорити, але вона взяла Семена й пішла з ним, не звернувши уваги на мого друга.

Віталій теж був. Він бачив, що всі знають, хто послав того листа, і поглядав на всіх зацькованими, напруженими очима. Мені хотілось плюнути йому в ці підлі очі.

Коли він пішов, ми почали радитись, що робити: чи урядити суд, чи просто, побажавши з ним, виключити з товариства без довгих розмов. Постановили все ж таки рішити цю справу у присутності більшого числа товаришів.

Запечатаний рішуче стояв за те, щоб негайно вчинити суд і без усякого вагання виключити із свого товариства Віталія. При

цьому не обійшлося без комізму. Коли вже розходились, Містер Танг раптом надумався і, зупинивши всіх, голосно заявив:

— Товариші можуть про мене єрунду всяку подумати. Так от я говорю, що проти Віталія хоч і маю особисту... антипатію, але все-таки думаю, що за такий вчинок треба судити яко-мога суворіше.

* * *

Але судити Віталія не довелось. На другий же день вибухли такі події, які відшпурнули далеко вбік усіх Віталіїв, усякі суди, листи, все особисте. Справді, як вибух були ті події, вибух, який порвав усе звичне, нормальне, дрібненьке, що непомірними, давніми, але міцними нитками обмотувало все життя.

Той стан, в якому ми були, можна б назвати очманілістю, п'яною, радісною очманілістю. Ми не ходили, а літали. Справ у нас з'явилося маса. Ми зробились всюди-сущими. Ми, як духи, стали безплотними, забуваючи їсти і спати.

І головне, що цю п'яну, захватну радість зовсім не треба було ховати в собі, спиняти її. Звичайно буває так, що чоловік зі своїм щастям робить вражіння або божевільного або егоїста. Він у других викликає заздрість, насмішку, непорозуміння.

Коли в нього є хоч трохи розуму в його щасливій голові, він мусить бути обережним з виявами своєї радості—в більшості дратувати людей своїм глупо-щасливим белькотінням.

Але тут було інакше. Кожний розумів, кожний щасливо задихався, кожний тільки піддавав палу киплячому чуттю. Раніше біжиш, бувало, повз теплі затишні обивательські будиночки й думаєш: «У, буржуї! чаї попиваєте, пундики наминаєте!»

І затишні будиночки. як клітки з понурими, настовбурченими звірями, викликали ворожнечу й бажання перевернути їх догори ногами разом із чаями, пундиками, перинами та всіма дрібними обивательськими бебехами.

А тепер кожний з нас міг сміливо забігти в будь-який з тих будиночків, сісти за стіл і пити той чай, їсти пундики, заснути на пару хвилин на хазяйських перинах. І то не з нахабства, не з якогось права, а просто з тої радісної очманілості, яка п'янила всіх чисто.

Тепер усі були знайомі між собою, не знайомлячись. Як велике несщастя, так і велика радість вертає людей у стан колишньої стадности, простої, безхитрої. Нема перепон, нема умовностей, є щось одне спільне всім, всіх п'янюче, всіх рівняюче.

— Ну що, як там? Що нового?

Це питає якийсь поважний добродій у чистому пальті й рукавичках. Раніше він обережно обійшов би мене, боячись торкнутись до мого замазюреного, подертого плаща. Тепер він бачить у мене в руках газету й цілком натурально звертається, як до свого родича.

Я теж, як родичеві, охоче вичитую йому все, що нас цікавить, і біжу далі. Ми навіть не прощаємось, напевне побачимось

ще кілька разів сьогодні. А не побачимось, то хіба ми всі не в одному місті, а все місто не як одна родина?

Що ж до Запечатаного, то зміна була просто вражаюча! Навіть з губами й щелепами його щось сталося, вони стали м'якші, кругліші, більше як у людей, ніж у мавп. Раніше він ходив помалу, помірно втягнувши квадратову голову у важкі, зігнуті плечі, а тепер випростався, зробився легкий, повороткий, жвавий (звичайно, остільки, оскільки це було можливо для його доісторичної постати). І навіть говорив більше, сміявся частіше, забуваючи похмуритись після цього, як робив це раніше.

* * *

Ми спішили з Тангом додому. Треба було захопити прокламації й летіти на цегельні,—там мав бути величезний мітинг.

Погода була хмура, кисла, осіння. Але страшенно мила. Дощик так приємно, неначе парикмахер із спринцовки, порошив лице, розпалене, спітніле. Болото на ву-

лицях переливало зеленим, синім промінням, провінціяльне, добре розмішане колесами й розріджене дощиком болото. По ньому стрибали туди й сюди люди всякого віку й стану. Звощики добродушно посміхались, сидючи на передках своїх бричок, а крамарі не тюкали, коли яка-небудь дама з передмістя занадто обережно та високо піднімала спідниці. Навпаки, многі поклали дошки через дорогу, — хай людям краще буде перейти.

— Куди, Сидоре Васильовичу?

— Та от на старості літ митюжок нада подивиться.

— А! Боже помагай! — І Сидор Васильович, старанно ступаючи у сліди попередників, що проходили на болоті, з тихим і благочестивим лицем, як до церкви, спішить далі.

— Господа комітетчики! Господа комітетчики! Позвольте на пару слів.

Бризкаючи на всі боки болотом, через вулицю широкими скоками біжить до нас парубок у шкур'яному піджаці, засмальцьованому на животі.

Ми зупиняємось. Схімник здивованими, дитячими, але знаючими очима чекає його.

— Доброго здоров'ячка! Ху! На пару слів.

Од парубка пахне дьогтем, нафтою і шкурою,—бакалейщик. Він хапливо лізе в кешеню й виймає в жирних плямах папір.

— Петиція, значить, у комітет,—задоволено говорить він, любовно дивлячись на нас. Він не сумнівається, що тепер все буде добре, всі пункти петиції, старанно списані на жирному папері, будуть здійснені і прикащики тепер матимуть «уравнення прав». Важно було тільки піймать якогось комітетчика, це найголовніше. А раз це зроблено, значить, повна сатисфакція.

Ми також не сумніваємось в цьому і йдемо далі.

— Господа, господа, без скоплення, не помагається!

Старесенький, сивенький, як голуб, городовик. По случаю загального свята він також причепурився,—вивісив на старечі запалі груди всі свої медалі.

— Нічого, дідусю, свобода тепер!

— Ну, так що, що свобода? Так безубра-
зія нада виделувать? Чого девушку забіжа-
єш, мармуза? А ще демократ називається.

Гурт робітників із сміхом обминає ді-
дуся. Один білявий парубчак обнімає го-
родовика і крутить його круг себе, але
не грубо, а м'яко, майже ніжно.

— Грай польку, Юхиме!

Юхим з гармошкою стає в позу, кладе
«струмент» на коліно й радісно розсипає
дрібні, пустотливі згуки польки. Дідусь
сердито відбивається.

Я тягну Схімника й ми знов біжимо.
Мені соромно дивитись йому в лице, бо
в мене, мабуть, така сама блаженно-глу-
повата посмішка, як і в Запечатаного.

— Слухай!—над міру заклопотано, осо-
бливо серйозно говорю я.—А Петро буде
сьогодні?

— Буде! Буде! — упевнено підхоплює
Схімник і, зупинившись, притоптує ногою
калошу, що ввесь час спадає йому з пра-
вої ноги.

— От, сволоч, не держитися!— здивовано бурмоче він і, трішки шкандибаючи по-псованою калошою, біжить за мною.

Назустріч нам ідуть двоє селян у нових свитках і з батіжками в руках. Поруч них молодий поліцай. Вони живо й мирно розмовляють. Побачивши нас, поліцай щось говорить дядькам і показує на нас рукою.

Ми знаємо його,— він колись арештовував Ольгу Іванівну з її гуртком.

— Звиніть, господа. Ось до вас мужички... — ввічливо говорить він і по-військовому приклада руку до кашкета. Молоде, біляве, рум'яне від повітря лице його стримано-привітне. На жовтих вусах, на шерсті шинелі дрібні порошинки дощу.

У дядьків теж і шапки, і свитки, й бороди срібляться водяним порошком. Один — старенький, з червоними без вій очима і проваленим ротом. Другий — товстопикий, із сонними, добрими губами.

Виявилось, вони теж у комітет мають справу. Річ у тім, що тепер всі рівняються,

права і все мусить бути по-божому поділено між усіма. Так от, вони думали-думали, батько, значить, із сином, та й рішили: як по-божому, то по-божому. У них земельки двадцять десятин, а сусіди так що й півдесятини не мають. Їхать негайно у город та й заявиться, куди слід. Як тут, то хай так і буде.

Пам'ятаю, Схімник спитав поліцая, чи знає він, де живе Андресюк. Поліцай знав. (Це була наша штаб-квартира).

— Можете провести їх туди?

— А чого ж?

— Ну, так ведіть туди. Там вам, дядюшки, все скажуть, що треба. А ми... От я тільки поцілую вас, дідусю!

І Схімник, соромливий Схімник, який ховав свої чуття, як черепаха голову, обняв старенького й урочисто зворушено поцілував серед вулиці.

Потім ми аж до самого нашого дому вже нічого не говорили. Тільки бігли і старались не дивитись одне на одного.

— А Ольга Іванівна в нас тепер!—рап-

том сказав він у нашому провулку і, зупинившись, тупнув подраною калошею по тротуарі.

— Чого ради?

Ольга Іванівна була теж у такому стані, як і ми. Але все ж таки умисно уникала zostаватись наодинці із Запечатаним, дивилась на нього, не говорила з ним. Він на одну хвилину помічав це, сум пробігав, як хмарочка, по лиці йому, але через якийсь мент уже зникав, розтавав.

Ще на штаб-квартирі він щось подібне говорив мені, та я не слухав.

— І сьогодні виясниться все!—якось не то хвастовито, не то з викликом захвату сказав він.

Що виясниться, я не встиг спитати. Містер Танг раптом зробив мені знак рукою, зігнувся, як кіт, що збирається стрибнути, і на шпиньках хутко пішов уперед. Я побачив перед хвірткою нашого двору хлопчика в зеленому картузі. Ага! це наш шпиг. Його, очевидно, було підкуплено, бо він увесь час, місяців зо три, вже терся

коло нашого подвір'я. Запечатаний не раз грозився піймати його й одкрутити йому його погані вуха.

Хлопець, припавши до тину, пильно за чимсь слідкував у нашім дворі. Він помалу водив головою то вправо, то вліво; очевидно те, за чим він стежив, — рухалось. Захоплений цим, він не зчувся, як Запечатаний підійшов до нього й міцно схопив за плече. Хлопець, я бачив, сильно здригнувся, повернув голову і глянув угору в очі Схімникові. І в той же мент, як опарений, шарпнувся вбік з виразом жаху в усій постаті. Веснянкувате, кругле лице його з розумними оченятами зблідло, а погляд став гострий, хапаючий кожний рух.

Я побіг до них.

— Ні, голубчику, не втечеш, піймав таки я тебе. Тепер, брате, ти в мене... Ні, стій, не вирвешся, я трішки дужчий за тебе... Ага, що? Заболіло? Отож не виривайся, стій, мені ж треба тебе вдержати... Ну? Ти що тут робив? Підглядав? Га? Щоб у поліцію донести? Правда?

Хлопець міцно стулив губи, важко дихав і дивився не на нас, а на вулицю. Він не мав чого відповідати або виправдуватись. Попався їй більш нічого. Тепер що зроблять з ним: уб'ють тут чи ще поведуть кудись?

Він розумів, що на війні, як на війні: попався, мовчи. Не боягуз був хлопчина! Мені подобалось, як він стояв,—не плакав, не просився, не вибріхувався.

— Ну, що ж ти мовчиш? Га?—потрусив його злегка за плечі Запечатаний і, лукаво підморгнув мені на хлопця. Дійсно, тепер цей маленький «шпичок» був тільки смішний зі своїм підгляданням. Він дурненький і не знав, що той самий пристав, який підговорював його стежити за «сіцілістами», тільки що під козирьок нам узяв, коли Запечатаний тикнув йому жартом прокламацію в руку.

— Ну, що ж тепер з тобою зробити?—раптом суворо спитав Містер Танг.—Ти знаєш, що роблять соціялісти із своїми ворогами? Га? Знаєш, що буває шпіонам? Казали тобі в участку?

Хлопець зиркнув на нас і вмить всім тілом шарпнувся вбік. Але з горілових лабетів не такому пискляті було вивратись.

— А, так ти тікаєш? Ну, чекай же!..

І Схімник, одною рукою держачи «ворога», другою поліз у кешеню, щось узяв там і підніс руку із затисненим кулаком до самих очей хлопця.

— Дивись: ось тобі за те, що ти нас поліції видаєш. Бери і тікай швидче.

Розгорнувши руку, він показав срібного карбованця, всунув у кешеню ошелешеному хлопцеві й ласкаво провів рукою під підборіддям.

— Хороша пика у каналії. Ну, тікай, тікай, я вже не держу...

Але хлопець вражено стояв і з підозрінням зиркав на нас.

— Власне, треба б було бестії вуха гарненько намнять... — сказав до мене Схімник, беручись за клямку хвіртки й зазираючи в подвір'я. І раптом живо скрикнув:

— Ага! Он за ким він стежив!

Я хутко подивився через плече йому у наш сад. По доріжці ходила нетерплячими дрібними кроками Ольга Іванівна.

— А що?—з торжеством і радістю на всім лиці озирнувся до мене Схімник і прожогом увійшов у двір.

Ольга Іванівна, видно, чекала тут давно, колір лиця, особливо носа, був змерзлий. Але видно, що вона ждала в саду, а не в хаті. На стежці виднілись глибокі й круглі сліди її високих підборів, наче пробігла черідка кіз. На чорно-зеленявих вітах дерев, переплетених над стежкою, висіли крупні задумливі краплі дощу.

Побачивши нас, Ольга Іванівна зупинилась і підняла голову, чекаючи. На ній було простеньке сіре пальто й чорна невеличка хустка, зав'язана по-міщанському.

Схімник, ще не доходячи до неї, зробив винувате, пильне лице. Він, очевидно, з одного погляду на Ольгу учув щось надзвичайне в ній, щось таке, що мало й до нього серйозне відношення. Торжество і радість його приховались.

— Я вас чекаю тут з годину!—кинула Ольга Іванівна, подаючи йому руку в сірій рукавичці.

— Чом же ви...—почав було Схімник.

— Там сидить Віталій. Я не можу його бачити. Я зазирнула у вікно. Він сидів і я не могла зайти. Слухайте! — раптом почервоніла вона,—як ви можете допускати, щоб *він* сидів у вашій хаті?

І вона сильно скинула головою в бік дому, так сильно, ніби одним уже цим рухом хотіла виявити своє обурення.

Мені мигнуло, що вона прийшла в якійсь іншій справі, може, зовсім інша вся, в іншому настрою, в такому, в якому весь час чекав і хотів побачити її Схімник. Але, побачивши Віталія, стала ходити тут по доріжці. І що більше ходила, то все менше й менше ставало того настрою, то дужче вгрузали підбори в пісок, то більше блідли щоки, набираючи неспокої, якоїсь страдницької жагучості. Щоки у неї були з вибоїнками, з долинами посередині, м'якими, але виразними.

Я мало знаю людей, але помітив, що люди з круглими, рівними щоками переважно спокійні й рівні. А з вибоїнками — неспокійно-жагучі, вперті, з якоюсь потребою страждання.

— Я ж не знав, що він там, — піднімаючи догори кашлаті брови й пробуючи несміло розгладити своє лице жартівливою посмішкою, сказав Запечатаний.

— Ах, це все одно, — нетерпляче, гидливо скрикнула Ольга Іванівна. І невідомо, чого вона так *гідливо* скрикнула, чи тому, що там сидів Віталій, чи тому, що Запечатаний хотів пожартувати, цеб-то відносився до цього всього без тої поважності й серйозності, якої вона хотіла від нього.

— Факт той, що він вважає можливим прийти до вас і сидіти. Розумієте? І до вас, і до вас, і до мене навіть! І прийде, я певна, що прийде! Ну, що ж... Ах, я бачу, я знаю, я передбачала, що ви будете думати: «Це помста з її боку». Так? Так?

— Ольга Іванівна!..

— Ні? Так чому ж ви його не викинете зі свого товариства? Чому? Як він, він може бути з нами? Як це можливо? Федір, мій муж, має цілковите право говорити мені: «А вони чим кращі?» Раз ви... допускаєте хоч плямку, хоч... точку на вашій чистоті, так, так! іменно, на чистоті!—то... А проте, що ж я вам говорю? Ви сами, певно, знаєте. Я не за тим прийшла... Я вас задержую? Дощ, здається?

Вона гордо, зневажливо тикнула руку Запечатаному й додала:

— Прощайте.

Запечатаний руки не взяв і тихо промовив:

— Ви ж сами знаєте, що тепер такі важні...

Ольга Іванівна без слів перебила його посмішкою. Посмішка ця була недобра, крива. В ній було немов глузування з чогось, і разом біль за те «щось», і виклик нам, нашому відношенню, яке мусить виникнути до неї після того, як вона скаже.

— Знаєте, я тут ходила й думала. Та й не тільки тут. Ви знаєте, що й мій чоловік також стоїть за свободу? Цілком щиро, запевняю вас! Він мерзотник, але одвертий мерзотник, не з тих, що ховаються. Він теж радіє, серйозно! Але як тільки я побачила, що він теж радіє, я перестала радіти. Не хочу радіти, нема чого радіти. Нема чого. Бо хіба він зміниться при свободі? Сущність його, і все те, що я вам казала, змінюється? А свободі радіє. І ми радіємо. І нічого особливого нема. А там сидить Віталій, і при свободі будуть Віталії і всі ті... Ну, і як же ви хочете, щоб я кинула все й пішла за вами? Га? Як смієте мені докоряти питанням і... та іншим? Я знаю, що я гідка, недостойна, непевна, квола, все, що хочете, але чом же ви не даєте мені опори? Чого ви мені все Каутського підсовуєте, а Віталія зараз товаришем, — подумайте, *товаришем!* — називать будете! Та що тут важного в цій свободі вашій? «Важне, важне»... Ніякої не хочу

свободи з Віталіями. Нема нічого! Брехня!

Я боявся, що з нею станеться істерика або вона впаде оттак лицем на стежку і буде битись головою об землю. Мене вона не соромилась, не думаючи про мене; а як і мигнула їй думка, що при мені говорить такі речі, то, певно, зараз же заспокоїла себе тим, що Запечатаний, напевне, мені вже все розказав,—мужчини хіба вміють поважати інтимність кохання?

І разом із тим мені ставало соромно від її слів і чудно було дивитись на неї. Не пригадуючи нічого, мені якось півсвідомо вставало порівняння цієї жінки з тою, яку я бачив ще півроку тому назад так часто на наших уличках: модницю, першу красуню, горду, недоступну, завжди вбрану, як актриса, в перах, шовках. І тепер та сама жінка стояла тут у мокрому садку в одержі якоїсь швачки й говорила наївні гарячі слова, натуральні хіба в устах курсистки. Навіть не вірилось, що це та сама жінка, не вірилось і було

не то що жалко, а ніби ніяково; одночасно ж зворушувало до бажання зробити все, щоб виправдити себе й її саму перед нею. Через це, мабуть, я почував, що в словах її велика правда, почував навіть страх і сором, що ми таку дійсно важну значну подію в нашому житті так легко-важно відсунули на бік.

Запечатаний ніяково, страждаючи поглядав на мене. Йому, мабуть, хотілось, щоб я пішов, тоді б він вільніше міг говорити, він знайшов би потрібний тон, потрібні слова, щоб погодитись з нею.

Але я був занадто зайнятий своїми думками й почуваннями, щоб догадатись одійти.

— «Важні справи»!..—раптом затихши й з іншим виразом сказала вона потім, немов від болю нахмуривши рідкуваті й широкі, наче з тонких паралельних ліній складені брови,—додала, скорбно, задумливо хитаючи головою:

— Ах, якби ви знали, як для мене це важно! Ах, якби ви знали!..

Але, немов схаменувшись, засоромилась і поспішно простягнула руку Запечатаному.

— Вибачте, будь ласка... Я, здається, трохи хвора ці дні... Колись, може, розкажу. Ви на мітинг? Біля цегельні?

— Ми справді винні... — беручи її руку, прохайливо, але дуже серйозно проговорив Запечатаний. — І я сьогодні ж... а найпізніше завтра піднімаю цю справу. Я обіцяю вам...

Ольга Іванівна стомлено заплющила на мент очі. Здавалось, її знесилювало нерозуміння його.

— Ах, Схімник, — дивлячись на нього скучним і майже байдужим поглядом, в'яло відповіла вона. — При чому тут обіцяння? І ще ви, обіцяєте! От ви то мене більше всього й... дивуєте. Ви так завжди... такий, правдивий, дійсно... Ну, все одно! В двох словах не скажеш. А втім ви може думаєте, що я з помсти жіночої. Хто зна?

І несподівано посміхнувшись якоюсь дійсно жіночою зневажливою посмішкою додала:

— А може так і є. Цей лист читав мій муж. Розумієте? Ну, до побачення!

І вже не подаючи руки, хитнула головою й пішла з двору. Ми мовчки подивились їй услід. На тину я помітив голову хлопчика у зеленому кашкеті. Він не зліз навіть тоді, як Ольга вийшла на вулицю.

* * *

— Я його зараз же викину з нашої хати!—сказав Танг і зі злісною рішучістю пішов до ганку.

Проходячи повз наші вікна, я зазирнув у них і помітив коло столу згорблену постать Віталія; згорбився він якось занадто, поставивши лікті на коліна й поклавши на них голову. Голову ж схилив трохи вбік. Так сидять, коли дуже болять зуби. В чорне з жирним блиском волосся його розтопирчено вп'ялися пальці. Кроки під вікнами у нашій хаті добре чути, але він не поворухнувся.

Коло ганку містер Танг зупинився й заклопотано проговорив:

— Але ж як з ним балакати, то ми спізнаємось. Потім, знаєш, я все боюсь, що Кінь не прийде!

Кінь був есер із місцевої організації. Ми з ним обмірковували одну серйозну технічну справу та все боялись, що він в останню хвилину відмовиться. А обставини тепер саме їй сприяли тій справі.

— Прийде! — впевнено сказав я, хоч і сам того ж самого побоювався.

Запечатаний своїм звичаєм з комічною неуважною пильністю подивився якийсь мент мені в лице, потім несподівано весь запромінівся й бачачи тепер мене, шепотом проговорив:

— От зробимо справу!

Вираз винуватости, стиснености й мовчазної «запечатаности», який був з'явився в розмові з Ольгою, в цю хвилину цілком зник. Забув про неї й про себе. Дитячий захват і лукавство із затаєним смішком так і промінились йому з очей. Я розумів його цілком і хотілось швидче-швидче летіти до цегельень, куди мав прийти й

Кінь, але... я не забував, що за столом у нас сидить зігнута постать в позі нещасного, зажуреного страдника.

Згадав і Запечатаний, як тільки ступив у сіни.

— А чорт!—роздратовано скривившись, сильно почухався він над вухом, одсунувши капелюх на лівий бік. І озирнувся до мене з виразом досадливого непорозуміння.

— Ну, що ми з ним будемо робити?

— А до чортів його!—з ненавистю сказав я.—Візьмемо бумажки й підем. Хай сидить собі, як хоче. Я принаймні...

В цей мент з ulиці почувся голосний хлопчачий спів:

«Вставай, подимайся, робочій народ!»

Вставай! Ми живо повернулись у той бік. На тину видний до грудей (і як він тільки примостився там?) стояв наш «шпичок» і, вимахуючи своєю шапчиною, дивився просто на нас і співав. Личко його зовсім не виявляло насмішки, глуму або нахабства.

Навпаки, він наче хотів нам щось сказати тим співом і серйозним лицем. Ми його зрозуміли. Я скинув шапку й теж помахав нею. Хлопчина замовк, потім крикнув «урра!» й зник за тином.

Запечатаний, розвівши рота в несвідому дитячу посмішку, глянув на мене, зніяковів, згадав, мабуть, про Віталія і, непомітно похмурившись, ступив до дверей.

* *

Я так і думав, що Віталій нас бачив ще в садку з Ольгою Іванівною! Коли ми ввійшли в кімнату, він не зразу схопився із стільця, а почекав, поки ми побачимо його журливу позу. Зовсім так, як на поганенькій сцені артисти,—поки не підійдуть до нього й не вдарять по плечі так, що аж куліси захитаються, він не чутиме ні кроків, ні розмов коло себе.

Схопившись, Віталій допитливо й злодійкувато забігав по нас очима. В той же час люб'язно, хапливо посміхався. Це була його звичайна маніра, яка викликала за-всігда чуття дразливої огиди.

Правда, це чуття викликалось й іншими його якостями. І саме *дражливої* огиди, *дражливої* через те, що якось сам собі не здаєш справи в тому, через що саме така огида. Здавалось, в йому не було нічого такого, щоб могло породити таке відношення. З себе він був цілком пристойний хлопець, чорнявий, досить стрункий, з довгастим зеляняво-блідим лицем без особливих неправильностей. Все до міри, до ладу. Одягався прилично, завжди в комірчиках і коротенькому піджачку, який був швидче подібний до тужурки. Не виявляв він і особливої глупоти, мав потрібне для агітатора знання, до справ і обов'язків відносився старанно й уважно. Відданість його революції не підлягала ніякому сумніву. А тимчасом всі ставились до нього з роздратованням, прихованою огидою й чужістю. Часто зовсім несправедливо накидалися на нього за якусь помилку, наче радіючи, що знаходили підставу для своєї не зовсім зрозумілої антипатії.

Тепер я інакше розумію Віталія і можу,

здається, пояснити собі те відношення. Огиду викликала його запобігливість, улесливість і боязка розтерянність. Він якось терявся при людях, губив себе, і в цій загубленості реагував на все так, як звик. Говорили про нього, що він був сином станового, чоловіка хворого, лютого, який катував усіх, кого міг, майже із сласністю. Можливо, що Віталій з малих літ уже звик губити себе, боятись і падати перед кожним на коліна, як падають собаки, віддано їй з трепетом виляючи хвостом.

Але одночасно було й самолюбство, претензійність, образливість—надзвичайні, надмірні. Можливо, що це була просто реакція в ньому самому на свою потерянність. В кожному разі, працювати з ним разом було просто неможливо. Коли він з тобою, воля його абсолютно зникає. Він угодливо, хапливо посміхається, всіма силами старається схопити те, що ти хочеш, удає надзвичайно роздумливого, уважного, з усім згоджується і кидається прожогом виконувати доручене. Але ре-

зультат бував раз-у-раз цілком несподіваний. Все перепутано, змінено, зіпсовано і в більшості випадків тільки одна шкода від цього. Можна було подумати (та всі так і думали), що це просто якийсь холоп, який тільки показує, що розуміє, а в дійсності нездалий нічого зрозуміти. Я сам так думав, а тепер гадаю, що це неправда. Він зовсім не був дурнем. Він, дійсно, все розумів того, з ким раболіпно згоджувався. Коли ж робив не так, як умовлялось, то єдине через те саме раболіпство, яке, напевне, лишаючись сам, добре бачив, розумів і відчував. Саме через те він же зміняв, робив *по-своєму*. Через те й, може, ще бажаючи показати тому, з ким обговорював справу, що він теж щось може. Можливо, що він навіть що-ночи мріяв зробити коли-небудь щось таке, щоб зразу підняло його в очах усіх, що поставило б нарівні зо всіма й знищило б в ньому його загубленість і слабкість. Бо не міг же він не бачити відношення товаришів до себе!

Ми поздоровкались з ним хмуро, роблячи більше, ніж потрібно було, заклопотані лиця. Я зараз же вийняв із шафи прокламації й почав робити пачки, які б можна було роздавати агітаторам. Містер Танг топтався коло мене, мовчки й не до діла подаючи мені то те, то друге. Позад нас стояв Віталій. Одне те, що ми з ним не заговорили, очевидно, розбило йому все, що він собі на самоті наготовив. А наготовив, певно, якийсь розчарований тон несправедливо й тяжко ображеного.

Вийшло ж,—як і раз-у-раз напевне—зовсім не так. Ми навіть не помітили його поз і силкувань. Він знову сів і широкими, стежачими очима почав дивитись на нас. Я з-під руки кілька разів поглядав на нього. Позування вже не було, руки висіли якось безсило, на лиці прибитість і загнана, затюкана, принижена самотність. Мені болюче тьохкнуло серце. Один вусик його загнуввся хвостиком униз, другий стирчав шпичечкою до носа. Губа

жалібно, сиротливо одвисла й скривилась. І раптом мені не подумалось, а учулось, уявилося, який його може бути тепер стан. І якраз тепер, коли у всіх свято, коли паршивий дощик, несучий на собі випари смітників, видається освіжаючим, запашним сприскуванням духів, коли всі мають право посміхатись навіть до ворогів,—в цей час він з підібраним під себе хвостом, здригаючись від кожного слова, зверненого до нього, вібруючи посмішкою й боязко виляючи, як хвостом, очима, блукає побіля всіх, дивиться й не сміє навіть ближче підійти. А дома, в тій своїй брудній, закиданій недокурками й лушпинням з ковбаси хатинці, лежить на залізному ліжку й гарячково снує героїчні, одчаяні плани, фантастичні, ніколи нездійснені й болюче протилежні настирливій дійсності.

Раптом Містер Танг випростався, круто повернувся до Віталія й неприродно голосним, штучно-веселим голосом сказав:

— Ну, що, товаришу, як там?

Я здивовано (стараючись не показати свого здивовання) теж випростався й подивився на Запечатаного. Він помітив мій рух, але по тому, що почав чогось придивлятися до вікна, неначе щось побачивши там, я зрозумів, що він не *хотів* дивитись на мене. Одна вилиця й око, повернені до мене, були червоні.

Віталій од питання без удавання здригнувся й затурбувався. Щось йому почулось в голосі Запечатаного несподіване й це схвилювало його, мабуть. Він швидко встав, роблено й безпечно потягнувся й з посмішкою протягнув:

— Нічого, все чудесно.

Але зараз же злякався цього тону й ніби ковтнув посмішку, як собака муху зі свого носу.

— Власне, єсть одна справа,— додав він уже іншим голосом, тихим і понурим.— Та якось... не час тепер. Хоча...

Він замовк і від ніяковости сів знов.

— Ви проанонімний лист?— буркнув Танг.

— Так, така справа єсть. Треба поговорити.

Схімник говорив уже суворо, жорстоко, відрубуючи слова й одкидаючи їх у бік Віталія, як поліна. На нього, певно, так уплинула наша увага.

Віталій мовчки, чекаючи, з тихим жахом в очах дивився на нього. Схімника він як раз і боявся найбільше, того, мабуть, прийшов насамперед до нас з цією справою.

— Такі сволочі єсть, що пишуть. Єсть, — ще суворіше сказав Танг, дивлячись тепер просто на Віталія, а потім і на мене.

— То ви думаєте, що я? — одверто й мало не пошепки спитав Віталій, силкуючись в той же час іронічно посміхнутись.

— Е, покиньте, ви про чорт-зна що балакаєте, — з досадою сказав я. — Танг, бери свої пачки. Пора йти.

Танг глипнув на мене, хотів щось сказати й мовчки, важко підійшов до ліжка, на якому я порозкладав прокламації. Так само мовчки ми почали їх звязувати.

Віталій сидів непорушно, дивлячись кудись у бік некліпаючим поглядом.

— Ну, мені тепер зостається тільки покінчити з собою...—з незвичною, дивною для нього рішучістю, тихо й немов роздумливо промовив він. І помалу встав, винувато й блідо посміхнувшись на наші звернені до нього погляди.

Я помітив, як Танг дуже пильно й довго дивився на нього.

— Прощайте...—з тим же усміхом додав Віталій, кивнувши головою. Очі його раптом стали чудними, блиснувши непевним розхлюпаним світлом. Чоловічки розплилися. Губи ще кривились слабким усміхом, а по щоці покотились сльози, якісь сірі, крупні. Він, не витираючи їх, повернувся й попрямував до дверей. Запечатаний стріпнувся й хутко пішов за ним. Взявши за плече, він завернув його до себе й м'яко, непевненим голосом сказав:

— Ну, що ви, справді... Чекайте.

Віталій нахилив лице, щоб не видно було сліз. Потім поспішно вийняв страшно брудну, задубілу, неначе від морозу,

хустку й кінчиком почав витирати очі, держачи хустку в одній руці в кулаці, а кінчик у другій.

— Хто ж на вас думає?—сказав Танг.— Ніхто. Знають, що лист, а хто, невідомо. Чого ж тут? А я не думаю, що ви. Я дуже повільно нахилився до пачок, вражений до того, що трохи не підскочив од його слів. Він не думає! Я так і ждав, що ось-ось зараз же за цими словами він рубне: «Брехня! Я думаю, що ви. Збрехав вам».

Мабуть, і Віталій цього чекав, бо поспішно тернув хусткою по очах і, наче боячись, що Запечатаний дійсно скаже, промовив:

— Ви неправду говорите. І це... від вас дивно.

Тут він зробив невеличку павзу, потім кинув «прощайте» й знову пішов з хати. Але підчас цієї коротесенької павзи він так напружено, жадно дивився на Танга, що мені знов болюче замерло в грудях.

Танг же стояв мовчки й прямо безглуздим притихлим поглядом дивився йому в лице

Коли зачинились за Віталієм двері, він ще постояв трохи й помалу почав ходити по хаті з кутка в куток, по діагоналі.

Я шпурнув на підлогу недов'язані пачки й з розгоном ліг на ліжко. Танг тільки зиркнув на мене.

І те, що він тільки зиркнув, що не спитав, чого я шпурляюся пачками, показувало, що й він або почував щось подібне до мого почування, або ж несмівничого питати.

Було досадно, тоскно й ніяково. Головне, що те велике чуття, котре цілий день здійсмаło догори, якомсь стислось, зщулилось, немов відчуваючи себе винним у чомусь. «Ідіот!—думав я про Танга,—міг же хоч раз в житті одступити від свого «принципу». «Праведник!»

Але, думаючи так про Танга, я тільки формально складав на нього вину. По суті ж і я був винний. Я міг теж сказати що-небудь Віталію. Правда, йому найбільше хотілось знати думку Запечатаного, але я також був одним із тих, що судили й відштовхували його.

І від цього невиразного почування несправедливості до Танга стало ще досадніше. Треба було поспішати до цегельні, але обхопила якась тупа, хмура лінь. Танг ходив довго, а я лежав і думав.

Розуміється, ми не мали рішуче ніяких підстав почувати себе винними! З цим типом треба було ще не так. Виключити просто з організації, та й кінець. Пльотник, брехун, заздрісник, не товариш, чорт-зна що—якесь. Ну, і хай кінчає з собою. Зіпсував тільки настрої! І Танг молодчина, що не збрехав. Хай знає.

Але від цих думок не вернулось те чуття, що було ще тут у садку й на ганку.

Танг же ходив по хаті, засунувши руки в кешені по самі лікті так, що піджак на рукавах зібрався в складки. За кожним його важким, незграбним кроком на столі щось тоненько дзвякало й деренчало. Голову він похилив набік і так низько, ніби ходячи дивився позад себе.

Раптом він витяг руки з кешень, підійшов до дверей і, не дивлячись на мене,

почав надівати калоші, сильно притуплюючи ногами. Потім натяг пальто, узяв капелюха і, все не зупиняючи на мені очей, кинув:—Іди сам. Я скоро.

І вийшов, не чекаючи ні відповіді, ні питань, які я, розуміється, мусив дати йому. Він, мабуть, їх боявся.

* * *

Спочатку я тільки підвівся й враженими очима дивився на двері, за які вийшов Танг. Але зараз же схопився, рвучко одягся й вилетів за ним. Він саме грюкнув хвірткою і під нею пройшли вправо його калоші, одна із зморщеним, скривленим задком.

Я не хотів доганяти його, чіплятись з розмовами. Ні, мене тільки страшенно зацікавило, куди він міг піти. Сам він мені не хотів, видно, сказати. Питати,—це значить, примусити його відповісти, що у нього нема бажання говорити мені правду. А брехати він, як відомо, не може.

Я рішив у такому разі самому дізнатись, куди він іде й пішов за ним назирці. Він

поспішав і через те калоша що-хвилини спадала йому з ноги. Схімник зупинявся, тупав об тротуар і ще швидче біг уперед. Але разів зо два раптом зупинявся, так собі, без калоші й, постоявши, помалу, в'яло йшов далі. Потім несподівано шарпався всім тілом і знов гнав по вулиці.

Я мусив що-разу ховатись в чужі подвір'я, боячись, що він озирнеться й побачить мене.

Коли він завернув у Перетоптаний провулок, я аж зідхнув від задоволення: я таки вгадав! З самого початку я вже знав, що він іде до Віталія. Тут би мені, власне, слід було б і зупинитись: я знав, куди він прямував, догадувався, чого — й буде з мене. Далі було б уже зовсім негарно підглядати.

Але замість того, щоб вернутись, я обережно пішов уперед і зайшов у сусіднє подвір'я. Хатки тут були невеличкі, одноповерхові, з дерев'яними тинами. Біля воріт і на подвір'ях — купи попелу, черепки, шматки іржавої бляхи. Я став за хвірткою, постановивши неодмінно дочекатись Танга й

подивитись в щілину на його лице. Тільки подивитись на лице, більше нічого! Коли Танг бував чим-небудь про себе задоволений, він якось чудно випинав наперед нижню частину лица і смішно морщив губи, чисто як коні, що вміють сміятися.

І от мені б тільки подивитися, чи буде у нього ця посмішка, чи ні!

Я наготовився чекати довго. Але хвилини за чотири, не більше, Танг швидко пройшов через мою засідку. Так швидко, що я від несподіванки не встиг побачити його лица. Здається, було щось похоже на конячу посмішку, але з певністю я не міг би сказати. Може то тільки так мені здалося через те, що я того чекав?

Бо, коли справді ця посмішка, то чого ж так швидко? А з другого боку, коли б Віталія не було дома, Танг мусив би ще швидче вийти.

«Ну, в такому разі я сам мушу йти до Віталія!» Але на моє питання, чи дома Житняк, хазяйка-міщанка сказала, що немає з самого ранку.

— Може записку хочете написати? То пройдіть собі в їхню кімнату. Тут тільки що був один і щось там тоже написав.

У мене забилося серце. Тут уже я абсолютно мусив повернути назад і яко-мога швидче йти собі звідси. Але, немов маючи серйозну справу, я заклопотано подякував господині й швиденько пройшов у хатинку Віталія.

На столі на видному місці лежала чвертка паперу, складена вчетверо. На ній рукою Танга виразними, чіткими кривулями було написано:

«Товаришу Віталію».

Наївний Схімник гадав, що як він сам, так само ніхто інший не дозволить собі прочитати чужого листа.

Одначе, помилився: я не міг собі не дозволити, — це було вище за мою волю за все!

Я розгорнув папір і почав читати: «Товаришу Віталій! Я брехав Вам. Не тим брехав, що сказав, що не думаю на Вас. Тут була правда, а тим, що давав думати, ніби я не знаю, хто в дійсності написав,

Написав я. Написав, ревнуючи Ольгу Іванівну до Семена. Коли я побачив у Вас сльози на очах, я тільки в ту хвилину зрозумів, яке зло я зробив *Вам*, бо на Вас лягло підозріння. Ви ж через свою звичайну неспілість з людьми не змогли скинути його з себе. Навпаки, знаючи, що Вас підозрюють, Ви стали почувати себе з людьми так, ніби справді були винні. Я це знаю по собі. І от, перш усього, я вважаю за свій обов'язок сказати Вам, хто автор того листа. Коли Ви будете це знати, Ви зможете почувати й тримати себе з товаришами не так, як з нами сьогодні. Мушу ще сказати, що з усіх нас тільки один чи два чоловіка подумали на Вас. Та й то зараз же покинули. Сподіваюсь, що Вам тепер легше буде. Запечатаний».

Пам'ятаю, я, як здурілий, вийшов з Віталієвої хатинки. Що це значило?! Для чого ця брехня? Я розумів, що можна було бути задоволеним, допомогти чоловікові (таки, значить, була коняча посмішка, я не помилився!). Але як же можна було

писати, що автор листа є він сам? Виходить, ніби він справді не вірив, що написав Віталій? Бо, коли вірив, то не міг же він думати, що такою брехнею заспокоїть того? Підніме вона його? Зробить його очі твердими перед поглядом товариша? Сам же Віталій добре зна, хто написав, значить, знатиме, що Танг збрехав, навмисно збрехав. І хіба від цього йому стане легше? Мусив же про це ж думати Танг?

А може... а може, справді, правда саме в записці?

Аж холодом мене пройняло від цієї думки.

Я схопив першого звощика й погнав додому. Але Танга не застав. На моєму ліжку, сперта на пачки прокламацій стояла записка:

«Ти, стара калошо! Чом же ти не їдеш до цегелень? Бійся бога, не гай ні хвилини. Я буду коло Івана Безпятого чекати на тебе. Хай буде добре! Запечатаний».

Вирази «стара калоша», «хай буде добре» Танг уживав тільки в найкращому настрої.

Тю, ти бісова душе! Я нічого не розумів. Щоб Танг міг *так* уже брехати — у виразах, в настроях, цьому я вже нізачо не повірив би.

Але в такому разі в записці неправда? Для чого ж писати, що він автор? Може, думав, що невідомо, хто написав. Коли Віталій, ну що ж буде тільки брехня. Коли не Віталій, Віталій швидче всього повірить *такій* брехні.

Не знаючи, що думати, що почувати, перебираючи все в голові, я летів на звозику до цеглень, горячи від бажання якомога швидче подивитись на Танга. Мені вже він не збреше, хоч і хотітиме. Мені тільки в очі його зазирнути.

Дуже добре пам'ятаю, що я ні разу не подумав про те, що Віталій може скористуватися цією запискою й пошкодити Тангові. Чи тому не думав, що дуже занятий був питанням, — правда чи брехня, — чи й у думці не міг уявити, що можна бути таким підлим, — надужити довір'я чоловіка, котрий хай би й зробив низький вчинок. Не знаю.

Але знайшов я його не хутко. Коло цегелень був якийсь осінній Великдень. Веселі крики, уривки пісень, насіння, навіть гармошка й балабайка! Куди там знайти ко-го б не було! Всі бачили Танга, але ніхто не міг показати, де він. «Тут десь, тільки що бачили». Нарешті, несподівано натикнувся просто на нього в дверях чайної.

— А-а!—піднімаючи руки, як для обіймів, скрикнув він.—Ти ж де, калошерія, лазиш? Бачив? Бачив? Тисяч десять уже єсть, а ще буде стільки ж! Я шукаю Гамана, ти не стрічав його? Ходім! Зараз будемо починати.

Ні, в записці була брехня! Таким *гарним* (я свідомо кажу це слово), таким *фізично-гарним* я ніколи й уявить собі не міг його. Та й думки про таку уяву не могло б бути що до Орангутанга. І от цей самий Орангутанг з його доісторичними щелепами й носом, з його губами-підковою був гарний! В рухах дивна легкість, ноги, хода така, наче набив на свої хлюпаючі калоші вершків по п'ять резини. В очах певність, вільність і одвертість радості.

Почасти так мусить почувати себе чоловік, який увільнився від чогось, що заважало йому радіти, й через те немов з подвійним чуттям переживає ту радість. Зрозумів я також, що, коли б я йому сказав *тепер* про його брехню, він тільки легко одмахнувся б од мене рукою. Та й, справді, що могла значити тут ця дурниця? Та хіба кожний не зробив би того самого, щоб могли без перешкоди приймати в себе гомін живого моря, щоб яко-мога ширше розгорнутись і всіма легенями душі своєї вдихати цей дух маси, свіжий, гострий, як дух землі весною!

Я не витримав: повний подяки йому й захвату, я сцапав його за голову, притягнув до себе й серед натовпу голосно поцілував. (Хотів у губи, а з поспіху попав як раз у ніс!)

Він визволився, дивлячись в моє лице очима, в яких тріпотів сміх, розуміння (не зовсім правильне) й трохи не закоханість, соромливо, але прикрившись жартом, голосно скрикнув:

— Ти! Що з тобою? Ще арештують, як п'яних!

Але нас виручив якийсь робітник. Дивлячись на нас ласкавими очима й засунувши руки в кешені суконної жовтої блузи, які були десь аж на грудях, він заспокоюючи сказав:

— Нічево... Тепер ми сами арештуем поліцію.

Ми засміялись більше, ніж того вимагали слова робітника, сами щось додали й пішли далі.

В мені все співало. Тепер і я бачив «тисячі» круг себе. А ще ж мало бути вдвоє більше!

* * *

В той день ми більше не бачились. Нас незабаром розлучили, а потім після мітингу Танга вибрали в «Комісію народньої оборони» й він зараз же з другими пішов на своє дежурство. (Про Коня ми й забули!)

Дома він не ночував. Другого дня в столовці, де ми звичайно обідали, його не

було. Замість того бачив Віталія. Він тримався зовсім інакше ніж раз-у-раз при людях. Якась не то задума, не то поважність була в усій постаті. Одначе, вираз лиця не був уже такий, як учора. Мені не вірилось, я думав, що помилився й хотів підійти до нього, але він, побачивши мене, одвернувся, немов не помітивши, і вийшов.

— Що з Віталієм? Не знаєте?—спитав мене Петрусь.—Кажуть, ніби він спадщину має одержати?

Петруся завсігди містифікували різними неможливими чутками, при чому весь комізм був у тому, що Петрусь неухильно всьому вірив.

— Так, здається,—одповів я.

І зараз же після обіду зустрів на вулиці Танга. Він кудись біг, одсунувши капелюх на потилицю й витираючи піт ребром руки. Я хотів з ним поговорити, але де там! Стиснувши мою руку так, що аж у ногах закололо мені, він із тим же виразом на лиці, що й учора біля цегельнь, побіг далі, кинувши:

— Нема часу, нема часу!

Але зараз же зупинився й сказав:

— Ага! Там у Гамана для тебе лист якийсь. З Петербургу, здається. Добре, що згадав, а то б ти розірвав мене. Ага, ще—ти бачив сьогодні Віталія? Помітив, що він якийсь інший став? Помітив чи ні?

Я сказав, що помітив.

— Правда? А я думав, що то мені тільки здається. Ніколи його не бачив таким. Справді, мабуть, спадщину дістає.

— А товаришку Ольгу ти бачив?—перебив я його, не даючи йому брехати далі.

— Ольгу Іванівну?—з тим же захватом перепитав він.—Бачив. Сердиться на мене. Ну, та нічого. Це потім. Тепер нема часу. Ну, біжу, біжу... Будеш увечері дома? Я ночую сьогодні у себе. Хай буде добре!

* * *

Я вернувся додому тільки о десятій, страшенно, до ниточки стомлений, але повний такого радісного спокою, такого задоволення, що, здавалось, не сам ішов

(бо ніг своїх уже не чув), а несло мене на тихій великій хвилі. Особливо хвилювало чуття віри, яке я сьогодні схопив у собі. Раніше вся наша біганина, збірки, потайні друкарні хоч і давали почування гордості, гідності, хоч арешти, тюрми та все інше було для нас натуральним, необхідним, входящим у круг узятого на себе,—все ж таки тоді все мало вигляд нереальний, якийсь казковий, наче з легенди, в котрій сам береш участь, перетворюючись у своїх же очах у якийсь благородний привид. А тепер все зразу набрало соковитої, земляної реальності, далеко присунулось під самий ніс і спочатку аж оп'янило, а потім поставило на тверді, цупкі ноги. Тепер уже гордість мала інший вигляд!

От, сміялись наші «батьки» з наших «бумажок», а сами тепер... мені мимоволі пригадався один «буржуй», якийсь поважний, одгодований «папаша», який учора на базарі скидав із себе шубу й віддавав її якомусь босякові. І особливо пригадувалось,

що він був поражений тим, що ніби з со-
рому дає.

— Даю од чувства, гражданин!—гордо й
весь червоний від цього самого, мабуть,
«чувства» говорив він якомусь інтелігентові,
який іронічно посміхався біля нього.

— Беріть, гражданин, беріть!—сердя-
чись настирливо пхав він шубу засоро-
мленому босякові.

Я не знаю, чим у них скінчилось, чи
взяв «гражданин»-босяк шубу, чи посилив
за неї, піймавшись при продажу, як на зло-
дійстві, чи чуття «батька» охолело до того,
що він сам надів ту шубу. Але факт той,
що папаша шубу давав, що «гражданин»
говорив! Значить, «бумажки» наші і його
навчили таким словам? То-то ж бо й є!

Я це як раз думав, підпливаючи до на-
шого подвір'я. У вікнах світилося. Значить,
Танг дома. Любий, любий Танг!

Я з розчуленістю вліз у хвіртку й почала-
пав до ганку. Крізь незатулене віконницями
вікно я побачив Танга. Він стояв біля столу
в пальті й капелюсі, читаючи якийсь папір.

— Листа дістав, калоша?—спитав я блаженним голосом, входячи й бухкаючи зараз же на ліжко.

— Де листа!—живо одповів Танг, поспішно дочитавши.—Від Гамана записка. Зібрання зараз. Екстрене. По пропозиції трьох.

І він кинув мені на груди папірчик. Дійсно, запрошення на екстрене засідання.

Танг сів у ногах на моє ліжко й безсило пустив руки, які мало не до землі дітали.

— Я до того змучений, що засну на збірці,—сказав він із такою ж блаженною посмішкою, що й у мене була.—Я не спав ні хвилини. За двадцять шість годин, я вирахував, я присів три рази, всього на півгодини. Їв на ногах. Але просто аж дивно!—додав він, дійсно, дивуючись,—сил стільки почуваю, що хоч ще п'ять ночей не спати.

Тут я згадав свої думки про віру і, щоб хоч трішки полежати ще, розповів їх йому.

— Оце саме!—підхопив він.—Оце саме і я думав. Цеб-то брешу, я зовсім не

думав, а тільки почав. Якось почувалось, а ти зформулював. Саме так, реально, видно. Ну, одним словом, вставай, ходімо. Вже по десятій. Будуть лаятись.

Погасивши лампу, ми вийшли й швиденько пішли до Гамана, у якого мала бути збірка. Ми нічого не думали про ціль цієї збірки, не питаючись навіть для форми, чого раптом така нагальність. В ті часи все було натурально.

Дійсно, нас тільки й чекали. По дорозі ми розворушилися від швидкої ходи та від того, що ділились своїми вражіннями.

На збірку прийшли у веселому, піднятому настрої, що-хвилини від усякої дурниці регочучись. Так що й в кімнату, де було засідання, увійшли зі сміхом і блискучими очима. Оцей-то сміх та піднятість і не дали нам зразу ж помітити чогось особливого в товаришах. Ми бачили, що нас зустріли дуже серйозно, мовчазними, хмурими поглядами, але це було зовсім природно; ми спізнались на цілих тридцять п'ять хвилин!

— Бач, люті які! — навіть прошепотів мені Танг, пролізаючи вперед.

Коли Танг примостився на підвіконнику, а я недалеко від нього на валісці Гамана, стало дуже тихо. Я пильніше оглядів усіх. І зразу ж мені кинулось в очі поводження Віталія та Ольги Іванівни. Віталій стояв біля груби, склавши по-наполеонівськи руки на грудях і, видно, хвилюючись, дрібно кусав верхню губу. Лямпа була прикрита абажуром з білого, обгорілого коло скла паперу, й від цього всі обличчя здавались сіро-блідими.

А Віталій видавався зовсім, як мертвяк. Чорненькі вусики шпичками підняті догори та брови дуже яскраво чорніли на ньому. Він уперто дивився на председателя Семена і в очах була немов якась наготовленість.

Ольга ж Іванівна сиділа не як звичайно, схилившись наперед, неначе збираючись підхоплювати кожне слово, а рівно, суворо випроставшись і злегка відкинувши голову назад. Вона також увесь час

дивилась тільки на предсідатдя й більше ні на кого. Один тільки раз, я помітив, коли Танг зашепотів щось Герасимові, вона помалу повернула в його бік голову, довго рівним, чудним поглядом вдивлялась у нього і потім так само одвернулась.

Предсідатель Семен і секретар Гаман про щось пошепки радились. Нерешті, Семен, прикривши своїм звичаєм трьома пальцями рот, прокашлявся й з усиллям, дивлячись в стіл, заговорив:

— Товариші! Наша збірка... сьогоднішня... матиме почасти характер... не громадський, хоча... справа така, що й громадський характер... Я скажу коротко: справа про той самий анонімний лист, який дістав чоловік Ольги Іванівни...

І Семен, не дивлячись на Ольгу Іванівну, повів у її бік трьома своїми пальцями. Ольга Іванівна не ворухнулась. Віталій зняв руки з грудей, пустив їх вздовж тіла, переступив з ноги на ногу, зробившиєю так, немов його душив комірчик, і знов склав по-наполеонівськи руки.

Мені невиразно мигнула моторозна догадка. Яка саме, я не міг би точно сказати, тільки почулось, що ця збірка має відношення й до Танга. Танг же слухав серйозно. Лице його світилось, як і раніше, тим оживленням і радістю, що було ввесь цей час, тільки з виразом уважності.

Семен знов кашлянув на пальці, косо приставлені до верхньої губи дощинкою, й заговорив далі:

— Ми дістали деякі відомості і... нам... треба їх обмірковувати. Я хотів би наперед сказати, що... А втім, я уступаю слово товаришу Віталію. Товаришу Віталій, прошу.

«Так і є!» — мигнуло у мене. Але що саме «так і є», я ще не знав.

Товариш Віталій нервовим різким рухом скинув руки з грудей і по-салдатському, рівно й дуже твердо підійшов до столу. Виразно дрижачою рукою він похапцем вийняв з кешені якийсь клаптик паперу й, держачи його наготові, обвів усіх очима. Вигляд у нього був надзвичайний. Нічого подібного я не сподівався бачити у цього

раз-у-раз затурканого, обиженого чоловіка. Завсігди, виступаючи на збірках, він тримався якось зігнуто, швидко бігав по товаришах очима, немов підхоплюючи кожний вираз на їх лицях і зараз же реагуючи на нього. Обличчя у нього мінялось що-хвилини, відбиваючи кожне почуття і тим викликаючи гидливу ніяковість за нього.

Тепер же в лиці, у випростаній постаті, в дуже, майже хоробливо блискучих очах було щось одне, цільне, сильне й *своє*. Наче чоловік скинув, нарешті, стару шкуру з себе й рішив виступити в новому вигляді. Виступити й боротися за нього до останньої можливості. Таке вражіння робив він.

Я передчував, що він скаже, я холодів від здивовання, обурення, страху й все ж таки не міг не почути, що Віталій *тепер* викликав щось серйозне до себе, не те зневажливе, дражливе, що раніше, а справді серйозне,—не можу знайти іншого слова.

— Товариші!—надзвичайно дзвінко, надтріснуто почав він. Але надтріснутість була

не від слабости, а швидко від чогось іншого. Почувалось, що чоловік в середині там у себе весь горить, весь напружився до останньої можливості й кожним нервом дзвенить.

— Товариші!—повторив він, глибоко з дрижанням зідхнувши, неначе йому трудно було дихати.—Я мушу вам заявити, що я знайшов автора анонімного листа, посланого чоловікові Ольги Іва... товаришки Ольги.

Я не дивився в цей мент на Танга, але його фігура була в полі мого зору і я побачив, як вона ворухнулась, подавшись наперед. Такий робить рух чоловік, коли почує щось важне для себе. Я перевів погляд на нього. Запечатаний здивовано підняв одну брову, немов застигши в нерішучості, що думать, і напружено ждучи дальшого.

Я помітив, що де-хто теж хутко подивився у бік Танга. Ольга Іванівна все так же сиділа вирівнявшись, як затиснута між двома дошками. Тепер ясно було видно, що вона вже знає все, що скаже Віталій.

Віталій зробив невеличку павзу, надаючи нам змогу приготуватись до того, що ми почуємо, і в той же час і сам готуючись.

— Цей автор, — раптом піднявши ще вище голос майже викрикнув він, — єсть товариш Запечатаний!

— Що?! — вмить рывкнув Запечатаний, стрибнувши з вікна і з виглядом крайнього здивовання дивлячись на Віталія.

Але Віталій, ніби тільки й чекаючи цього, поспішно махнув клаптиком паперу, й не дивлячись на Танга (я помітив це добре, він не дивився на нього), не даючи присутнім виявити своє вражіння від його заяви, почав тим же дзвінким, стрибаючим, як каміння з крутої гори, голосом читати записку Танга до Віталія.

Скінчивши, він, все так само не дивлячись на Запечатаного, ніби боячись замовкнути, боячись дати товаришам схаменутись, заговорив:

— Цю записку я примусив товариша Запечатаного дати мені! В ньому заговорила, нарешті, совість. Ви сами бачите, що ваші

підозріння на мене були помилкові. Ви сами бачите...

Я був занадто вражений всім тим, щоб слухати, що він говорив. А він, як в бреду, як в гарячці, трясучись уже всім тілом і лицем, сипав і сипав дзвінками, крикливими, майже безглуздими словами. Пригадуючи потім усе до найменшої дрібниці, інакше дивлячись на те, що сталося, я зрозумів, що Віталій *не міг* зупинитись, він повинен був говорити яко-мога довше. Це був найвищий, найкритичніший момент в тому, що він затіяв. Я зрозумів, що це був пункт, після якого він або мусив стати нарівні з нами, або впасти так, що ніщо й ніколи його вже не підніме. Тим і можна тільки пояснити ту божевільну пристрастність, той натиск, який він робив проти Танга, спішаючи дати пояснення такому вчинкові останнього. З його слів, як я пригадав собі, виходило, що не той нечесний, брехливий і подлий, хто несвідомо, через обставини мусить іноді зфальшувати (як, виходило, він, Віталій), а той, хто

прикриваючись високими принципами чесності, правдивості, свідомо, планомірно бреше й обманює.

Я потім зрозумів, що в цій філіппіці проти Танга, в цьому приниженні *Схімника*, а не кого іншого з нас, лежало підняття його, Віталія, до лінії того самого Схімника, поважаного й чесного. Але, цілком зрозуміло, що все залежало все ж таки від Танга. Віталій мусив це хоч трішки розуміти. І напевне розумів, так страшно хвилюючись і напружившись! Можливо, що склавши цей план, він в якісь хвилини виразно розумів, що програє, що ми не повіримо ніяким запискам, хоч би написаним рукою Танга, не повіримо ніяким філіппікам Віталія, бо знаємо й Танга й Віталія. Він мусив про це думати. Коли ж не зупинився і рішив таки здійснити свою аферу, то хіба від одчаю,—або пан, або пропав.

А хто знає, мабуть, ще думалось йому, як поставляться товариші до слів Танга, коли буде прочитана записка. У кого є

докази, що справжній автор листа він, Віталій? А тут таке свідоцтво самого Танга.

Звичайно, міркування (коли він дійсно так міркував) слабенькі. Досить було Запечатаному розказати, як і для чого він зробив це, щоб зразу знищити всю гарячкову, подлу будову нікчемника.

Я, розуміється, ні на хвилину не сумнівався, що так і буде.

І навіть перші чуття обурення й нетерплячого гніву, які клекотіли в мені, коли Віталій читав записку й говорив, змінились гидливим жалем до нього. Я мимоволі уявляв собі, який він буде після того, як дасть свої пояснення Танг і як я підкріплю їх своїм свідоцтвом. Що це за нещасне, жалке, гидке видовище буде! Як зщулиться, як знищиться цей поганець, як завиляє своїми очима, видавляючи на губах розтеряну, убиту посмішку!

Танг увесь час стояв недвижно. Крикнувши оте своє «що?!», він ніби застиг від непорозуміння. Але що далі, то виразніше заспокоювався й якось скупчувався. Він

надзвичайно пильно, чудно вдивлявся в Віталія, неначе навіть забувши про те, що цей говорив. Ніби його вразила думка якась чи що-небудь у самого Віталія. Пам'ятаю я про себе з непорозумінням гадав, як пояснити такий стан мого друга. Часом на губах його з'являвся ледве помітний усміх, але дивився він на Віталія, не відриваючись ні на мент. Цей усміх і сплутав мене, я зовсім не так зрозумів його. Збила також з пантелику блідість, що помалу розливалась по обличчю йому разом із виразом стислостий рішучості. Він не виявляв ніякої нетерплячки, коли балакав Віталій, тільки кілька разів поводив плечима й дуже трудно зідхав. І що далі, то ставав понуріше, скупченіше, то частіше втягував у себе повітря. Часом проводив очима по товаришах, але що-разу, я помічав, швидко одкидав погляд убік і зараз же зупиняв його на Віталії.

Усе це було незрозуміло. Коли, нарешті, Віталій замовк і гарячими блискаючими очима вперся в Танга, коли всі також

повернулись у той же бік й навіть Ольга Іванівна схилилась до нього, судорожно мнучи хустку в жовто-блідій руці, Запечатаний з якимсь незрозумілим стражданням обвів усіх очима, криво посміхнувся, хотів щось сказати їй, не сказавши нічого, похилив голову і кілька ментів стояв так, не то думаючи, не то придавлений соромом.

— Товаришу Запечатаний! Говоріть же! — раптом несподівано їй теж надтріснуто вирвалось від Ольги Іванівни.

Запечатаний хутко підвів голову й глянув на неї. Я побачив на лиці його вираз страху. Потім я знав, чого він так злякався, а тоді мене це страшенно здивувало й ще більш знепокоїло. Було вражіння, немов він тільки в цю хвилину помітив Ольгу і в ній несподівано для нього виявилось щось страшне, непередбачене.

— Я... — почав він розтеряно, як чоловік, що мав говорити одне, а мусить схамінутися.

— Та відповідь на лиці його написана! — голосно викрикнув Віталій, не пам'ятаючи

себе від хвилювання і почав кусати верхню губу таким рухом, яким собаки чухають лапою довго свербіле місце.

Танг глянув на Віталія. Той покинув кусати губу і зустрів його погляд з таким спалахнілим, болючим, жалким і страждаючим викликом, так несвідомо жадно й трепетно чекав, що, як мені здавалось, від цього всі завмерли.

Запечатаний якимось хоробливо посміхнувся і неначе не в силі більше витримати звернені на нього погляди, особливо Віталіїв, знову похилив голову.

— Так, я написав того листа... — раптом глухо в землю сказав він.

Якийсь мент після цього, довгий мент, як мені видалось, в хаті було надзвичайно тихо.

Перша схопилась Ольга Іванівна.

— Ходіте! — кинула вона до Віталія хрипким, застуженим голосом і, коли той почав щось кричати, як в екстазі до товаришів, дзвінко, з ненавистю повторила:

— Віталій! Ходіте!



Віталій кинувся до неї, й вони, схопивши свої пальта в оберемок, вийшли з кімнати.

Семен і другі почали зупиняти їх, просити ще лишитись, щоб вияснити, бо тут якесь непорозуміння, але Ольга Іванівна нічого вияснити вже не хотіла. Чи так, чи сяк, Запечатаний брехав, обманював!

За ними зараз же пішов і Танг.

Він ні на кого не дивився, рухався дуже помалу, спокійно й, як мені здавалось, задумливо.

Після цього в кімнаті піднявся надзвичайний гамір. Ніхто нічого не розумів. А найменше я. Я був роздавлений цілком. Голова мені почала горіти, й втома, ніби тільки чекавши цього, обхопила все моє тіло, розгвинтивши всі суглави його.

Я не застав дома Танга, але не здивувався тому, я так і відчував, що він повинен не прийти.

* * *

На другий день Семен дістав листа від Запечатаного. Підтверджуючи своє при-

знання й не даючи більше ніяких пояснень, він просив судити його як-найгостріше й присуд організації послати йому по пошті в Н, куди він виїжджав.

Присуд ми винесли непевний: осуджуючи вчинок товариша Запечатаного, але беручи на увагу і т. д. і т. д. ми, не виключаючи його із свого товариства й не доводячи до відомости інших організацій, висловлюємо товаришу Запечатаному нагану й строгий осуд.

Тільки Ольга Іванівна та Віталій стояли за те, щоб виключити й довести це до відомости інших організацій. Мені здавалось, що Віталій стояв за це через Ольгу Іванівну. Коли б її не було, він інакше говорив би.

Але мушу признати: він повадився добре, й, взагалі, якось ввесь змінився. Не було вже угодливости, потеряности, але не виявляв і тієї гарячкості, виклику, що на збірці, а також не мав вигляду переможця. Був чудно-тихий, зібраний в собі, мовчазний і навіть понурий.

Мало не на другий же день після того знову вибухли події, які на цей раз рознесли всю нашу організацію на тріски і розкидали нас по різних кутках широкої Росії. Я попав в тюрму і тоді довідався, що Ольга Іванівна покинула чоловіка і кудись виїхала з Віталієм, тікаючи від арешту. Потім, коли мене перевезли в другу тюрму, я стрівся з одним юнаком, котрий багато і з захватом розповідав мені про якогось товариша Сергія. Це був, як виходило з його слів, якийсь герой. Особливо захоплений був цей милий юнак чесністю й надзвичайною правдивістю того чоловіка. (Його повісили в Києві на Лисій Горі). З ним була жінка його, називалася Валею. Її заслали на каторгу).

З описів його я пізнав Віталія й Ольгу Іванівну.

А з Тангом я так і не бачився більше ніколи. Щодня після тієї збірки я ждав від нього листа. В тюрмі також. Я був

певний, що *мені* він пояснить що-небудь.
Але так і не діждався. Аж років через два
мені пощастило довідатись, що він працю-
вав в одній південній організації, було його
арештовано, довго сидів, потім був засла-
ний в дуже віддалені місця Сибіру.

ВСЕУКРАЇНСЬКЕ РОБІТНИЧЕ КООПЕР. ВИД-ВО ВУРПС „УКРАЇНСЬКИЙ РОБІТНИК“

Правління — Харків, Палац Праці, пом. 126.

Телефони — 8-76, 44-04, 44-05, 29-88.

Центральна книгарня та sklep — Пл. Р. Люксембург,
Палац Праці, тел. 52-05.

Філії: В Дніпропетровському, Одесі, Києві, Артемів
ському, Луганську, Сталіні, Маріуполі, Кривому-
Розі та інш. містах.

ТЕАТРАЛЬНА ЛІТЕРАТУРА ВИЙШЛО З ДРУКУ

Ібсен Г.—Ворог народів. Комедія на 5 дій. Пере-
клад М. Загірної Ціна 65 коп.

ГОТУЄТЬСЯ ДО ДРУКУ

1. Шілер. Вільгельм Телль. Переклад з німецької
за редакцією Загули.
2. Гайдамаки. Поема в 3 картинах з прологом за
Т. Шевченком. Інсценізація народного артиста
Республіки Леся Курбаса. Музика Глієра, Ли-
сенка, Стеценка та Прусліна. Оранжировав і
пристосував для клубної сцени Крижанівський.
3. Левітіна — Банкрот. П'єса на 4 дії.
Переклад Ю. Смоліча.
4. Лавренков — Розлом. П'єса на 4 дії.
Переклад М. Йогансена.

ВСЕУКРАЇНСЬКЕ РОБІТНИЧЕ КООПЕР. ВИД-ВО ВУРПС

„УКРАЇНСЬКИЙ РОБІТНИК“

ВИЙШЛА З ДРУКУ Й НАДІЙШЛА ДО ПРОДАЖУ
ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ:

	Ціна
Амп П'єр—Оповідання	7 коп.
Гордієнко К. Че вони роси	6 „
Гордієнко К.—Харчевня „Розвага друзів“	10 „
Горький М.—Двадцять шість і одна	10 „
Леонтович В.—Салдатський розрух	10 „
Гюї де-Мопасан—Селянські оповідання	10 „
Германия-дур-Мюлен—Патріот	35 „
Окунів Я.—Газ професора Морана (уто- пічний роман)	45 „
Стефанік В.—Лесева фамілія та інш. опо- відання	10 „
Франко І.—Сатири	10 „
Штангей В.—Батрачка	25 „
Юрезанський В.—Оповідання	15 „
Гюї де-Мопасан—Бродяга	10 „
Винниченко В.—Записна книжка	8 „
Слісаренко О.—Сліди бурунів	1 крб. 40 „
Стефанік В.—Новели	7 „
Винниченко В.—Голод	7 „
Пилипенко С. Байки	35 „
Леман Т.—Чорне авто. Роман з німецької сучасности. Авторизований переклад М. Ільтичної	1 крб. 15 коп.

СВІТОВА ЛІТЕРАТУРА В ПЕРЕКЛАДІ НА УКРАЇНОВУ

ВИЙШЛО З ДРУКУ

Йоганес Йенсен — Льюдовик. Вільний переклад з датської. З ілюстраціями.

ДРУКУЮТЬСЯ ТА ГОТУЮТЬСЯ ДО ДРУКУ

Жюль Верн — Подоріж до центру землі. Переклад з французької

Шолом-Алейхем — Республіка 13. Переклад з єврейської.

Уелз — Коли прокинеться той, що спить. Переклад з англійської П. Дятлова. З ілюстраціями.

Амп — Анк та. Переклад з французької Рильського.

Бальзак — Втішні казки. Переклад з французької Якубовського.

Доде — Нума Руместан. Переклад з французької за редакцією Арк. Любченка.

Жюль Верн — Подоріж на місяць. Переклад з французької Пахаревського. З ілюстраціями.

Йоганес Йенсен — Колумб. Вільний переклад з датської.

Лоті — Ісландський рибалка. Переклад з французької.

Опатошу — В польських лісах. Переклад з єврейської.

Шохгамер — Приголи барона Мюнгавзена. Переклад з німецької Загули.

Робертс — Дити диких звірів. Вільний переклад з датської.

Рот — Готель Савсй. Переклад з німецької М. Ільтичної.

Шарль-де Костер — Легенда про Тіля Уленшпігеля і Ламма Гоодзака. Переклад з французької. Передмова Арнаутова.

ВСЕУКРАЇНСЬКЕ РОБІТНИЧЕ КООПЕР. ВИД-ВО ВУРПС
„УКРАЇНСЬКИЙ РОБІТНИК“

ВИЙШЛА З ДРУКУ Й НАДІЙШЛА ДО ПРОДАЖУ
серія „Украинские писатели в русских переводах“

Франко И.—На дне. Повісті та оповідання. Переклад за редакцією І. Айзенштока. Передмова Анд. Річицького.

Ціна 1 крб. 75 коп., в палітурці 2 крб.

Любченко Аркадій—Далекіе и близкіе. Оповідання. Переклад за редакціям авторів. Передмова проф. А. І. Білецького.

Ціна 1 крб. 30 коп., в палітурці 1 крб. 55 коп.

Копыленко А.—Лезвія. Оповідання. Переклад А. Матійченка за редакцією автора. Передмова проф. А. І. Білецького.

Ціна 1 крб. 30 коп., в палітурці 1 крб. 55 коп.

Гринченко Б.—Под тихими вербами. Повість. Переклад за редакцією І. Айзенштока. Передмова проф. М. Самаріна.

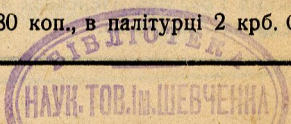
Ціна 1 крб. 90 коп., в палітурці 2 крб. 15 коп.

Коцюбинский М.—Именинный подарок. 3 передмовою В. Коряка.

Ціна 1 крб. 50 коп., в палітурці 1 крб. 75 коп.

Винниченко В.—Обручение. 3 передмовою Анд. Річицького.

Ціна 1 крб. 80 коп., в палітурці 2 крб. 05 коп.



UNITED STATES DEPARTMENT OF AGRICULTURE

FOREST SERVICE

OFFICE OF THE ASSISTANT CHIEF OF FOREST SERVICE

WASHINGTON, D. C.

REPORT OF THE ASSISTANT CHIEF OF FOREST SERVICE

FOR THE YEAR 1914

BY

JOHN M. WATSON

CHIEF OF BUREAU

UNITED STATES GOVERNMENT

1915

PRINTED AT THE

GOVERNMENT PRINTING OFFICE

WASHINGTON, D. C.

1915

1915

UNITED STATES GOVERNMENT

1915

UNITED STATES GOVERNMENT

1915

UNITED STATES GOVERNMENT

1915

UNITED STATES GOVERNMENT

1915

UNITED STATES GOVERNMENT

1915

30 коп.

744

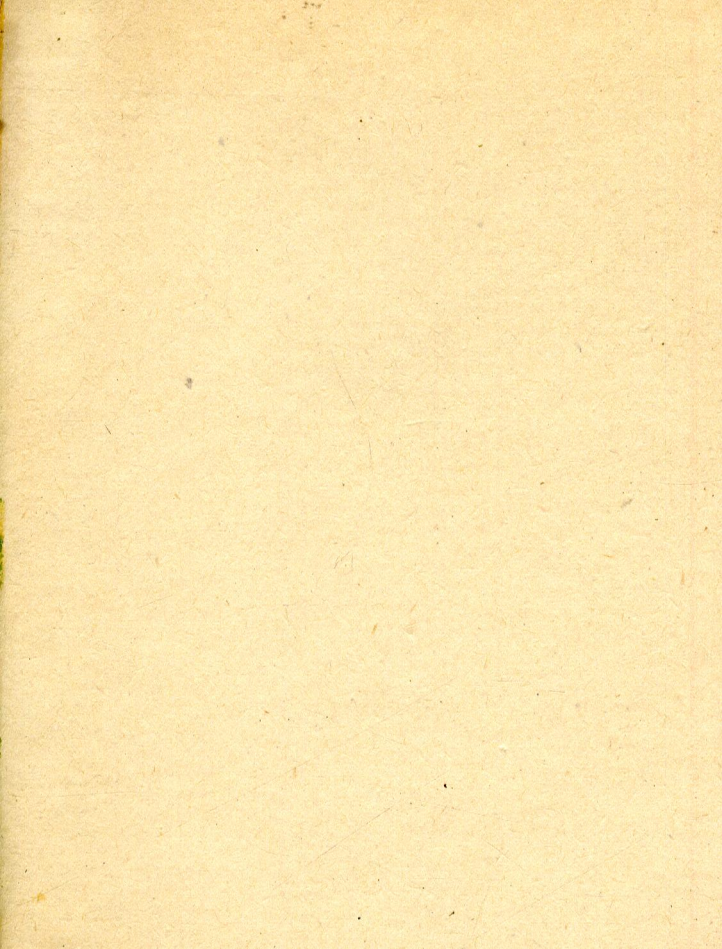
Зруб 76 коп (1986)

„Дешера бібліотека красної письменства“
 Видавництва „Український Робітник“

Від № 1 до № 21 включно розпродано

№ 62. Стефаник—Синя книжечка	5	к
№ 63—64. Слісаренко—Президент Кислокапу- стянської республ.ка	10	„
№ 65—66. Коцюбинський—Коні не винні	10	„
№ 67. Стефаник—Палій. Май	5	„
№ 68. Ковиський—У тісній буді	5	„
№ 69. Кошляченко—Кара-Круча	5	„
№ 70. Слісаренко—Шпономчине життя та смерть. Сто тисяч сил	5	„
№ 71. Винниченко—Ланцюг	5	„
№ 72—76. Винниченко—Босак	25	„
№ 77. Стефаник—Злодій. Кленові листки	5	„
№ 78—80. Винниченко—Радість	15	„
№ 81. Слісаренко—Алхемик. Канонір Душта	5	„
№ 82—84. О. Слісаренко—Плантації	15	„
№ 85. С. Черкасенко—Юдяна	5	„
№ 86. І. Франко—Хлопська комісія. Добрий заробок	5	„
№ 87. В. Винниченко—Кузь та Гризунь	5	„
№ 88. Марко Вовчок—Козачка	5	„
№ 89—90. В. Винниченко—Купля	10	„
№ 91. С. Черкасенко—Сашків вінець	5	„
№ 92—93. А. Головка—Товариші	10	„
№ 94. С. Черкасенко—Вони перемогли	5	„
№ 95. Б. Винниченко—Темна сила. Промінь сонця	5	„
№ 96—97. І. Франко—Отець Гуморист	10	„
№ 98—99. Короленко—Річка грає	10	„
№ 100. А. Головка—Червона хустина	5	„

2191



РА 744

В. Винниченко

РАДІСТЬ